

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR PSIXOLOGIYASI: SENSOR
YETISHMOVCHILIKNING SHAXS SHAKLLANISHIGA TA'SIRI

Abdurahmonova Guljamol Raxmatullayevna

Eshitish qobiliyatini rivojlantirish, talaffuzni shakllantirish fani o'qituvchisi

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 03.07.2024

Revised: 04.07.2024

Accepted: 05.07.2024

KALIT SO'ZLAR:

*surdopsixologiya,
sensor yetishmovchilik,
shaxs shakllanishi,
kompensator
mexanizm, hissiy
rivojlanish, ijtimoiy
moslashuv, nuqson
nazariyasi, psixologik-
pedagogik yordam.*

Mazkur maqola eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasining nazariy asoslarini — xususan, sensor yetishmovchilikning shaxs shakllanishiga, hissiy-irodaviy soha va o'zini o'zi baholash jarayonlariga ko'rsatadigan ta'sirini — tahlil qilishga bag'ishlangan. Eshitish analizatorining cheklangan faoliyati birlamchi nuqson sifatida kognitiv, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishda ikkilamchi o'zgarishlarga sabab bo'lishi L.S.Vigotskiyning nuqson-kompensatsiya nazariyasi asosida ko'rib chiqiladi. Maqolada surdopsixologiya fani doirasida o'rganilgan bilish jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy moslashuv va shaxslararo muloqot muammolari yoritiladi. Bundan tashqari, kompensator mexanizmlarning psixologik ahamiyati va psixologik-pedagogik yordam ko'rsatish yo'nalishlari muhokama qilinadi.

Kirish

Eshitish — insonning tashqi dunyo bilan muloqotini ta'minlovchi eng muhim sezgi organi bo'lib, u nafaqat nutq va til o'zlashtirishda, balki hissiy tajribani shakllantirish, ijtimoiy muhit bilan aloqa qilish va shaxsning yaxlit rivojlanishida ham asosiy rol o'ynaydi. Eshitish qobiliyatining cheklanganligi esa bola psixikasiga bir qator o'ziga xos ta'sirlar ko'rsatib, uning shaxsiy, kognitiv va ijtimoiy rivojlanish yo'lini izdan chiqarishi mumkin. Surdopsixologiya fani — maxsus psixologiyaning ushbu sohasiga bag'ishlangan yo'nalish sifatida — eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar va kattalarning psixik rivojlanish qonuniyatlarini, ularning muloqot va moslashuv jarayonlarini hamda korreksion-psixologik yordam metodlarini tadqiq etadi. L.S.Vigotskiy o'z ilmiy qarashlarida nuqsonning o'zi emas, balki uning ijtimoiy oqibatlari muhim ekanligini ta'kidlagan; ya'ni muammo biologik nuqsonda emas, balki shu nuqson tufayli bola jamiyat bilan o'rnatilgan muloqotda deb hisoblagan. Ushbu fikr zamonaviy surdopsixologik tadqiqotlarda ham asosiy metodologik yo'nalish bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolada sensor yetishmovchilikning shaxs shakllanishiga ta'siri ko'p qirrali tarzda ko'rib chiqiladi.

I. Sensor Yetishmovchilikning Psixik Rivojlanishga Ta'siri: Nazariy Asoslar

Eshitish nuqsoni bola psixikasining rivojlanishiga birlamchi va ikkilamchi ta'sir ko'rsatadi. Birlamchi nuqson — eshituv analizatorining bevosita shikastlanishi bo'lib, u nutqni tabiiy yo'l bilan o'zlashtirish imkoniyatini cheklaydi. Ikkilamchi o'zgarishlar esa birlamchi nuqson natijasida yuzaga kelib, kognitiv jarayonlar (xotira, diqqat, tafakkur), hissiy sohalar va shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'ladi. Mashhur surdopsixolog M.Solovyovning aytishicha, eshitish qobiliyati buzilgan bolalar psixikasining rivojlanish yo'li sog'lom tengdoshlaridan dastlabki davrlarda unchalik farqlanmaydi, ammo keyinchalik bu farq ortib boradi. Biroq tizimli pedagogik ta'sir natijasida ushbu farqni sezilarli darajada kamaytirib borish mumkin. Vigotskiyning kompensatsiya nazariyasiga ko'ra, eshitishdagi yetishmovchilik ko'rish, taktil va kinestetik analizatorlar faoliyati orqali qisman qoplanadi, bu esa vizual idrok va harakat asosidagi o'rganish jarayonlarini kuchaytiradi.

A. Bilish Jarayonlari va Ularning O'ziga Xos Xususiyatlari

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda diqqat, xotira va tafakkur jarayonlari o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. So'z boyligi cheklanganligi tufayli mantiqiy-verbal tafakkurning rivojlanishi sekinlashadi; bola ko'proq ko'rgazmali-harakatli va ko'rgazmali-obrazli tafakkurga tayanadi. Xotiraning vizual-fazoviy turi ancha rivojlangan bo'lsa-da, predmetlar, tasvirlar va harakat ketma-ketliklarini eslab qolish samarali kechishiga qaramay, so'zlar va grammatik shakllarni eslab qolish ancha qiyin kechadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kar bolalar uchun ma'lum bir grammatik shaklda so'zni aniq eslab qolish va uni yangi vaziyatga o'tkazish juda qiyin, chunki ular so'zni faqat ko'rgan yoki o'qigan holda, nutqiy eshitish tajribasisiz o'zlashtiradilar. Shu sababli ushbu bolalar bilan ishlashda ko'rgazmali, amaliy va vaziyatga asoslangan ta'lim metodlari alohida ahamiyat kasb etadi.

II. Shaxs Shakllanishiga Ta'sir Etuvchi Psixologik Omillar

Shaxs shakllanishi murakkab, ko'p omilli jarayon bo'lib, unda sensor tajriba, ijtimoiy muhit va hissiy-irodaviy sohaning o'zaro ta'siri hal qiluvchi rol o'ynaydi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda ushbu jarayon bir qator o'ziga xos xususiyatlar bilan kechadi. Birinchidan, nutqiy muloqotning cheklanganligi bola uchun ijtimoiy muhitni to'liq idrok etish va undagi ishtirok etish imkoniyatini toraytiradi. Ikkinchidan, tengdoshlar bilan to'la muloqot o'rnatilmaslik o'zini o'zi baholashga salbiy ta'sir ko'rsatishi, hissiy beqarorlik va ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin. Tadqiqotlar (Marschark, 2015) ko'rsatishicha, eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarda hissiy signallarni dekodlash jarayoni sekinroq kechadi, bu esa o'zaro munosabatlarda qiyinchiliklar tug'diradi. Biroq to'g'ri tashkil etilgan psixologik-pedagogik yordam va qulay ijtimoiy muhit sharoitida bunday bolalar shaxsiy jihatdan yetuk, ijtimoiy faol shaxs sifatida kamol topishi mumkin.

A. Hissiy-Irodaviy Soha va O'zini O'zi Baholash Xususiyatlari

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda hissiy-irodaviy soha va o'zini o'zi baholash jarayonlari sog'lom tengdoshlaridan farqli tarzda shakllanadi. Muloqot va nutqiy ifodalash

imkoniyatlarining cheklanganligi bolada ko'pincha o'ziga bo'lgan ishonchsizlik, hissiy frustrasiya va o'z qobiliyatlarini past baholashga moyillik paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, o'z tengdoshlari tomonidan tushunilmaslik yoki inobatga olinmaslik holatlari hissiy chekinish yoki aksincha, xulq-atvor muammolarini keltirib chiqarishi mumkin. Biroq bu holat qonuniy va muqarrar emas — oilada hamda maxsus ta'lim muassasasida yaratilgan emotsional qo'llab-quvvatlash muhiti, psixologning tizimli ishlashi va ijtimoiy faoliyatga jalb qilish bolaning o'zini o'zi baholashini ijobiy yo'nalishda rivojlantirishga yordam beradi. Rolda o'ynash, ijtimoiy vaziyatlarni modellashirish va muloqot kompetensiyasini bosqichma-bosqich shakllantirish ushbu muammolarni bartaraf etishning asosiy yo'llaridan hisoblanadi.

III. Xulosa

Sensor yetishmovchilikning shaxs shakllanishiga ta'siri murakkab va ko'p qirrali bo'lib, u bilish jarayonlari, hissiy-irodaviy soha va ijtimoiy moslashuv darajasida namoyon bo'ladi. L.S.Vigotskiy ta'kidlaganidek, nuqsonning o'zi emas, balki uning ijtimoiy oqibatlari shaxs shakllanishiga eng ko'p ta'sir ko'rsatadi; to'g'ri tashkil etilgan psixologik-pedagogik ta'sir bu oqibatlarni sezilarli darajada kamaytirish imkonini beradi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanishida kompensator mexanizmlarning o'rni beqiyos: ko'rish, taktil va kinestetik analizatorlarning faollashuvi orqali bola dunyoni o'ziga xos tarzda idrok etadi va o'rganadi. Psixologik-pedagogik yordam tizimining asosiy vazifasi esa ushbu mexanizmlarni maksimal darajada faollashtirish, bolaning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va uni ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli tayyorlashdan iborat.

A. Psixologik-Pedagogik Yordam Ko'rsatishning Asosiy Yo'nalishlari

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga psixologik-pedagogik yordam ko'rsatishda quyidagi yo'nalishlarni alohida ta'kidlash lozim: birinchidan, har bir bolaning psixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan individual diagnostika; ikkinchidan, o'zini o'zi baholashni mustahkamlashga yo'naltirilgan psixokorreksion mashg'ulotlar; uchinchidan, oila bilan tizimli hamkorlik — ota-onalarni farzandning psixologik ehtiyojlari to'g'risida ma'lumotlash va ularni korreksion jarayonga faol jalb qilish. Shu bilan birga, inklyuziv ta'lim sharoitida maxsus psixolog-defektologning doimiy ishtiroki bolaning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash uchun zaruriy shart hisoblanadi. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlarning chuqurlashtirilishi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham maxsus psixologiya va surdopsixologiya fanlarining rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Vigotskiy, L.S. (1983). *Osnovy defektologii*. Moskva: Pedagogika, 368 s.
2. Boskis, R.M. (1963). *Glukhie i slaboslyshashchie deti*. Moskva: Izd. Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR.

- =====
3. Solovyov, I.M. (1971). *Psixologiya poznatel'noy deyatel'nosti normal'nykh i anomal'nykh detey*. Moskva: Prosveshcheniye.
 4. Marschark, M. (2015). *Raising and Educating a Deaf Child*. Oxford University Press.
 5. Nurkeldiyeva, D.A., Hamidova, M.U. (2016). *Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar diagnostikasi*. Toshkent: Nisim.
 6. Levina, R.E. *Narusheniya rechi u detey*. Moskva: Pedagogika.
 7. Ablieva, M.S. *Surdopedagogika asoslari: o'quv qo'llanma*. Toshkent: Fan va texnologiya.
 8. Axrorova, Z., Abdullaeva, G., Tursunov, R. va boshq. (2021). *Pedagogika nazariyasi*. Toshkent.
 9. Mirziyoyev, Sh.M. (2021). *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O'zbekiston.
 10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ-4860-son qarori. "Nogironligi bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish tartibi to'g'risida". Lex.uz.